

Василь Орлик

доктор історичних наук, професор
завідувач кафедри історії, археології,
інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнський національний
технічний університет
(Кропивницький, Україна)

Vasyl Orlyk

Doctor of Historical Sciences
(Dr. Hab. in History), Professor,
Head of the Department of History,
Archeology, Information and Archival
Affairs Central Ukrainian National Technical
University (Kropyvnytskyi, Ukraine)

v.m.orlik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7947-9557>

ResearchID: C-1025-2019

ЗНАХІДКИ В БАСЕЙНІ р. ТЯСМИНУ МІДНИХ МОНЕТ ОЛЬВІЇ З ДЕМЕТРОЮ ТА «ІСТРІЙСЬКИМ» ВАРІАНТОМ МІСЬКОЇ ЕМБЛЕМИ

THE FINDS IN THE RIVER BASIN OF TIASMYN COPPER COINS OF OLBIA WITH THE DEMETER AND «ISTRIAN» VARIANT OF THE CITY EMBLEM

Анотація.

У районі басейну р. Тясмину, як і в цілому на території Дніпровського Правобережного Лісостепу, зустрічаються знахідки давньогрецьких монет IV ст. до н.е., у тому числі й досить рідкісні. Серед корпусу знахідок давньогрецьких монет на території басейну р. Тясмин особливе місце належить монетам Ольвії. У статті розглядаються знахідки в басейні р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми. Номінал цього типу монет дослідники досить часто визначають як «обол». В історіографії містяться відомості про імена монетних магистратів відповідальних за випуск цього типу монет. Кількість цих імен у різних дослідників коливається від 14 до 20. Проте, ймовірно, ця кількість імен має бути більшою. Проаналізовані у статті ольвійські оболы з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми, знайдені далеко за межами ольвійської хори, вперше введені до наукового обігу монети даного типу, що значно розширює раніше відому топографію знахідок монет цього типу. Знахідки в басейні р. Тясмин на території Олександрівського району Кіровоградської та Чигиринського району Черкаської області монет, карбованих у IV ст. до н.е. у грецькій колонії Ольвії, свідчать про існування зв'язків населення басейну р. Тясмин з мешканцями грецьких міст Північно-Західного Причорномор'я у вказаний хронологічний період. Знахідки давньогрецьких монет на території Дніпровського Правобережного Лісостепу, у тому числі й районі басейну Тясмину, спростовують побутуючу в історіографії думку про те, що мешканці Середнього Подніпров'я мали виключно товарообмінні операції з грецькими колоніями в Північному Причорномор'ї, а бронзові монети, які випадково і в незначних обсягах потрапляли до даного регіону, могли використовуватися як сировина для виготовлення бронзових предметів.

Abstract.

The problems of the ancient history population of the Tiasmyn River basin have certain coverage in the scientific literature. Historiography contains references about the ancient Greek coins finds, mainly of the 6th – 5th centuries BC and coins of the Roman Empire in this region.

At the same time there is no information about the finds of coins minted in the IV century BC. However, there are the finds of ancient Greek coins of the IV century BC, including quite rare ones in the area of Tiasmyn basin and in general on the territory of the Dnieper Right-Bank forest-steppe. Among the corpus of the ancient Greek coins on the territory of the basin of Tiasmyn, a special place is occupied by the coins from the Greek colony Olbia in the North-Western Black Sea region. The article is devoted to the review of finds, namely copper coins with the Demeter and the «Istrian» version of the city emblem in the basin of the Tiasmyn River. Researchers often define the denomination of this type of coins as «Obol». The first coin of this type was found near the village of Rozumivka in the Oleksandrivka district of the Kirovohrad region in 2019. And the second coin was found in Chyhyryn district of Cherkasy region in the spring of 2020. The historiography contains information about the names of coin magistrates, which were responsible for issuing this type of coins. The number of these names according to different investigators ranges from 14 to 20. However, this number of names should probably be larger. The first of the coins described in the article is well minted on both sides and has characteristic features of this type, which are related with the technology of minting. These features were described by P. Karyshkovsky, in particular, it is the presence of a clearly defined and deeply indented circular recess on the reverse. Exactly this technological feature of this type of coin allows us to identify the legends on the reverse clearly, because they are contained only within the boundaries of this recess. A detailed study of this coin using the MBS – 9 stereoscopic microscope allowed the author to maintain that the inscription ΑΠΟΑ is complete and there are no remains of other letters of this inscription on the coin. This is the first and so far the only coin with such different published in the article. It is known that a minor figure who had the name Ἀπολλωφάνης lived in the third quarter of the IV century BC in Olbia. The activity of this Olbiopolite chronologically coincides with one of the periods of minting of this type of coins defined by P. Karyshkovsky and V. Anokhin, so it is quite possible that he was the coin magistrate, at which the coin with the ΑΠΟΑ different was minted. Thus, data from onomastic and prosopography indicate that this type of copper coins with the Demeter and the «Istrian» version of the city emblem could have been minted in the third quarter of the IV century BC, and not earlier as it E. Turovsky suggests. The article notes that the combination of prosopographic and numismatic methods is a considerably promising direction of scientific research. The obols with the Demeter and the «Istrian» version of the city emblem, which are analyzed in the article, are the first coins of this type introduced into the scientific circulation; the coins were founded far beyond the Olbian Chora, which significantly expands the known topography of this type of the coin finds. The finds of the coins minted in the IV century BC in the Greek colony of Olbia in the Tiasmyn River basin on the territory of the Oleksandrivka district of Kirovohrad and Chyhyryn district of Cherkasy regions, demonstrate the existing connections of the population in the Tiasmyn River basin with the Greek cities of the North-Western Black Sea region in the specified chronological period. The finds of ancient Greek coins on the territory of the Dnieper Right-Bank forest-steppe, including in the area of the river basin Tiasmyn, refute the prevailing view in historiography that the inhabitants of the Middle Dnieper had exclusively commodity exchange operations with the Greek colonies in the Northern Black Sea region; and bronze coins, that accidentally and in small volumes fell to this region, could be used as raw materials for the manufacture of bronze objects.

Ключові слова: *басейн р. Тясмин, Ольвія, міська емблема, обол, давньогрецькі монети, монетна знахідка, Дніпровський Правобережний Лісостеп.*

Keywords: *river basin of Tiasmyn, Olbia, city emblem, obol, ancient Greek coins, coin find, Dnieper Right-Bank forest-steppe.*

Постановка проблеми. Окремі монети, монетні знахідки, матеріали та інструменти для монетного карбування а також вагові гирьки, як відомо, належать до основних нумізматичних джерел. Дійсно, складно переоцінити важливість дослідження монетних знахідок, адже, з одного боку, саме завдяки знахідкам з'являються нові, невідомі раніше типи монет, а з іншого, – монетні знахідки «дозволяють не лише поглибити існуючі на сьогодні уявлення про грошовий обіг і торговельні взаємовідносини, але й часом змінити усталені стереотипи»¹. На початку ХХІ ст. унаслідок розвитку приладового металопошуку значно зросла кількість монетних знахідок, у тому числі й античних монет. Становлення так званої «ери металодетектора» має неоднозначні наслідки. З одного боку, значно збільшилася кількість знахідок під час археологічних розкопок, з іншого боку, з'явилося таке явище, як несанкціоновані розкопки археологічних пам'яток. Відповідно, як наслідок, повторилася столітня ситуація, коли «места находок кладов и отдельных монет почти не фиксировались, более того, найденные клады не регистрировались, расходились по рукам и бесследно утрачивались для науки»². Відомий дослідник римської нумізматики Кирило Мизгін в одній із своїх праць цілком слушно зазначає, що «ми не будемо торкатися проблем охорони культурної спадщини в нашій країні, проте зауважимо – не брати до уваги факт існування таких знахідок, принаймні у випадку античних монет – для нас є так само недопустимий, як і їх незаконний пошук. Хочемо ми того, чи ні – але це, хоч і сумні, але реалії, і не тільки українські, але й загальносвітового масштабу»³. Тому наукова фіксація всього доступного матеріалу – професійний обов'язок представників нумізматичної науки. Важливим джерелом нумізматичних досліджень стають матеріали форумів скарбошукачів⁴ та приватне спілкування з любителями приладового металопошуку⁵. Послугуючись матеріалами українського Інтернет-ресурсу Violity та відомостями від краєзнавців, автору вдалося отримати інформацію про знахідки в басейні р. Тясмин мідних монет давньогрецької колонії Ольвії, серед корпусу яких особливе місце належить знахідкам мідних монет з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми давньої історії населення басейну р. Тясмин мають певне висвітлення у науковій літературі, зокрема, у працях О. Тереножкіна⁶, Н. Бокій⁷, О. Орлика⁸, С. Бессонової і В. Полтавця⁹ та ін. В історіографії містяться згадки про знахідки в даному регіоні давньогрецьких монет переважно VI–V ст. до н.е. та монет Римської імперії¹⁰. У той же час відсутні відомості стосовно знахідок монет, карбованих у IV ст. до н.е.

Проте в районі басейну р. Тясмину, як і в цілому на території Дніпровського Правобережного Лісостепу, зустрічаються знахідки давньогрецьких монет IV ст. до н.е., у тому числі й досить рідкісні. Зупинимось детальніше на відомих автору знахідках в басейні р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми.

¹ Орлик В. Топографія знахідок в Україні монет держави Тевтонського ордену в Пруссії та її Лівонського відділення (зведені відомості по областях). Український нумізматичний щорічник. Вип.1. Переяслав-Хмельницький. 2017. С. 39.

² Казаханова Л. Н. Введение в античную нумизматику. Москва. 1969. С. 23.

³ Мизгін К. Знахідки римських монет на Волині: основні категорії та особливості розповсюдження (до проблеми регіонального вивчення). Археологія і давня історія України: 36. наук. пр. К.: ІА НАН України, 2019. Вип. 1 (30). С. 30–42. С. 32.

⁴ Орлик В. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав хрестоносців). Архівознавство та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі. Матеріали наук. конф. з міжнар. участю 14 березня 2013 р. С. 129–133.

⁵ Коцур В. Історіографія українського скарбознавства. Український нумізматичний щорічник. Вип.1. Переяслав-Хмельницький. 2017. С. 20.

⁶ Тереножкін А. И. Поселения и городища в бассейне реки Тясмина // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. 1952. Вып. XLIII. С. 80–98.

⁷ Бокій Н. М. Охранные работы в Кировоградской области. Археологические исследования на Украине 1965–1966 гг. 1967. Вып. 1. С.110–114; Бокій, Н. М. Розкопки курганів у верхів'ях басейну Тясмину. Археологія. 1977. Вип. 22. С. 65–73.

⁸ Орлик О.П. Поселення ранньоскіфського часу в верхів'ях річок Інгулу, Інгульця та Тясмин. Наукові записки. Серія: Історичні науки. 2014. Вип.21. С.174–181.

⁹ Бессонова С. С. Шляхи сполучення в басейні Тясмину на початку доби заліза. Археологія і давня історія України: Старожитності раннього залізного віку. Київ : Ін-т археології НАН України, 2015. Вип. 2 (15). С. 21–37.

¹⁰ Шестопал А.В. Скарби Черкащини. Черкаси, 2007. 130 с.

Теоретико-методологічні основи дослідження перш за все визначаються наявною джерельною базою¹ та її оцінкою щодо достовірності чи недостовірності². Використання під час підготовки статті двох основних нумізматичних джерел: монет (зображень монет) та монетних знахідок, – обумовлює застосування власне нумізматичних методів, зокрема ідентифікації та типологізації монет, методу візуального аналізу та порівняльного методу, що дозволяє виявити відмінності деталей малюнку різних різновидів монет у межах їх одного типу, а також використання оптичних приладів та топографування місць знахідок.

Формулювання цілей статті полягає у дослідженні знахідок в басейні р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми та введення їх до наукового обігу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед корпусу знахідок давньогрецьких монет на території басейну р. Тясмин особливе місце належить мідним монетам з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми Ольвії – грецької колонії в Північно-Західному Причорномор'ї. Авторіві, зокрема, відомо про дві такі знахідки. Видатний дослідник ольвійської нумізматики П. Каришковський наголошував, що «мідні монети із зображеннями Деметри та істрійським варіантом міської емблеми ..., можуть бути віднесені зі значною ймовірністю до кінця першої, до другої і, можливо, частково до третьої чверті IV ст. до н.е.»³. Увесь корпус монет цього типу вчений поділяв на 3 групи і 8 підгруп (різновидів), які мали 16 імен, ймовірно, монетних магістратів⁴. У той же час інший відомий дослідник античної нумізматики Північного Причорномор'я В. Анохін виділяв 14 різновидів цього типу монет⁵ відповідно до їх імен, а одеський нумізмат Г. Макандаров – 32 різновиди⁶, які мали 20 імен. Усі ці різновиди мають різний ступінь рідкості. Є. Туровський цілком слушно вказує, що кількість імен, ймовірно, має бути більшою, адже ці монети рідкісні, а «монети з деякими іменами відомі в єдиному екземплярі»⁷. Номінал даного типу монет дослідники досить часто визначають як «обол». Зупинимось детальніше на відомих нам знахідках у басейні р. Тясмин – двох ольвійських мідних «оболах» з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми.

Рис. 1.⁸

Аверс: Голова Деметри – вліво.

Реверс: Вгорі АПОΛ, орел на дельфіні вліво, праворуч – горит,
ΟΛΒΙΟ – під дельфіном.

Вага – 9,51 г, діаметр – 22,5 мм.

Перша відома авторіві мідна монета даного типу (Рис. 1), за свідченням одного з мешканців Олександрівського району Кіровоградської області, була знайдена у 2019 р. поблизу села Розумівка цього району. Ми мали можливість детально ознайомитися з даною знахідкою.

¹ Орлик В.М., Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джеолознавчі проблеми економічної історії України. Універсум історії та археології 2019. Т. 2. Вип. 2. С. 5–26.

² Мизгін К. В. До питання критики нумізматичних джерел (на прикладі вивчення знахідок античних монет на території Східноєвропейського Барбарікуму). Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Історія. 2015. № 1145, вип. 50. С. 182.

³ Карышковский П. О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии. VI в. до н.э.–IV в. н.э. Одесса. 2003. С. 180.

⁴ Там же. С. 178.

⁵ Анохин В. А. Античные монеты Северного Причерноморья. Каталог. К.: СтилоС, 2011. С.54, С. 246–259.

⁶ Макандаров Г. И. Каталог античных монет города Ольвия. Одесса, 2013. С. 46.

⁷ Туровский Е. Актуальные вопросы нумизматики Ольвии (IV–III вв. до н.э.). Проблемы истории, филологии, культуры. 2015. №1. С. 424.

⁸ Без масштабу.

Монета добре прокарбована з обох боків і має характерні для цього типу особливості, пов'язані з технологією карбування, які детально описані П. Каришковським, зокрема, «наявність чітко визначеного і глибоко вдавленого круглого поглиблення на реверсі, завдяки чому монетний кружок не завжди має, зауважимо принагідно, правильну круглу форму, дещо прогинається в бік аверсу»¹. Саме ця технологічна особливість виготовлення даного типу монет дозволяє визначити легенди на реверсі, адже вони містяться лише в межах даного заглиблення. Як ми вказали вище і що досить добре видно на Рис.1, вгорі над орлом міститься надпис: АПОЛ. Детальне вивчення даної монети за допомогою стереоскопічного мікроскопа МБС-9 засвідчує, що реверс цієї монети карбований штемпелем, у якого права верхня частина в районі межі вдавленого круглого поглиблення містила налипання «чужого» металу, ймовірно, монетного металу. Через такий технологічний дефект ми не можемо однозначно стверджувати, що напис АПОЛ – повний або лише частина більш повного напису. Виникає питання: чи може цей надпис містити ще літери після АПОЛ? У глибоко вдавленому круглому поглибленні на реверсі поряд із літерою «Л» майже немає місця для іншої літери, проте міститься щось схоже за формою на фрагмент вертикальної гаси. Це може бути як залишок налиплого металу, так і залишок вертикальної гаси, тобто фрагмент якоїсь літери. Нумізматам відомі ольвійські оболі з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми, на яких через технологічний дефект присутні лише фрагменти літер імені магістрату. У нумізматичній літературі поки що відсутня інформація про ольвійський обол з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми з іменем АПОЛ. У третій чверті IV ст. до н.е. в Ольвії був відомий другорядний діяч, котрий мав ім'я Ἀπολλωφάνης і, ймовірно, належав до роду Діонісіїв². Проте якщо на монеті зафіксований антропонім без пароніма, то встановити його приналежність до чітко ідентифікованого роду, без додаткових джерел, зокрема ольвійських синхронних епіграфічних джерел, практично, не можливо. У той же час, в ольвійській нумізматичній відомо монета даного типу з легендою АПОЛТ, вона, зокрема, згадується у праці В. Анохіна, проте, на жаль, відомий нумізмат не опублікував зображення цієї монети³. Окрім монети, згаданої В. Анохіним, нам відома одна монета з добре прокарбованим диферентом АПОЛТ, яка зберігається в Україні у приватній колекції. На нумізматичному Інтернет-ресурсі «Монети Тавриди» розміщено зображення ольвійського оболі з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми, який зберігається в нумізматичній колекції відділу монет, медалей та антикваріату Національної бібліотеки Франції⁴. Реверс цієї монети описано таким чином: «ОЛВІО. Орел на дельфіні вліво, вгорі – АПОЛТ, праворуч – горит»⁵. Проте стан збереження цієї монети не дозволяє однозначно віднести її до оболі з іменем АПОЛТ.

Стосовно надпису АПОЛТ необхідно зазначити, що у грецькій антропонімії ім'я АПОЛТ не зафіксоване, а, отже, дана легенда складна, тобто АПОЛ+Т. Щодо патроніма, який починається на «Т», то в Ольвії у другій половині IV ст. до н.е. були відомими реальні особи – Тімесифей та Телесікрат. Наприклад, Тімесифей та його син Евримон були монетними магістратами. Цілком можливо, що Тімесифей міг мати ще одного сина – Аполлофана, котрий також міг бути монетним магістратом у 30-х роках IV ст. до н.е.,

¹ Карышковский П. О. Монетное дело... С. 175.

² Николаев Н. И. О преобразовании ономастического материала в полноценный исторический источник (на примере нового магического опистографа из Ольвии). SCRIPTA ANTIQUA. Т.8. Москва, 2019. С. 302.

³ Анохин В.А. Указ. соч. С. 54 № 248.

⁴ Monnaie : Bronze, Olbia, Sarmatie. Bibliothèque nationale de France, département Monnaies, médailles et antiques, Fonds général 568, ark:/12148/btv1b8590014t https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8590014t?lang=EN#

⁵ Паспорт монеты:495-4951-1. Монеты Тавриды. https://tauriscoins.ru/index.php/katalog-monet/monety-olvii/495-4952-detail

проте це лише гіпотеза, спростування або ж підтвердження якої потребує подальших наукових пошуків, зокрема досліджень відомих¹ та, можливо, нових, віднайдених ольвійських епіграфічних пам'яток. Загалом поєднання просопографічних та нумізматичних методів становить досить перспективний напрямок наукових пошуків². Візуальний аналіз зображень реверсу обола з ім'ям АПОЛТ – монети з колекції відділу монет, медалей та антикваріату Національної бібліотеки Франції, та обола, знайденого поблизу с. Розумівка, дозволяє зробити висновок, що реверси цих монет карбовані різними штемпелями. Вище зазначалося, що через виробничий дефект ми не можемо однозначно стверджувати про наявність чи відсутність ще однієї літери після надпису АПОЛ на монеті з басейну р. Тясмин. Цілком можливо, що знайдений в Олександрівському районі Кіровоградської області мідний ольвійський обол окрім літер АПОЛ містив ще й графему – Т. У такому разі дана монета може містити антропонім з патронімом – АПОЛТ, і бути третьою (четвертою, за умови, що монета з Національної бібліотеки Франції вірно атрибутована) з відомих монет даного типу. Також цілком можливо, що на ній міститься лише антропонім АПОА, без патроніма, який указує на монетного магістрата на ім'я Аполлофан, і може бути, на момент написання даної статті, єдиним відомим екземпляром монети даного типу з указаним ім'ям. Проте отримати однозначну відповідь на це питання буде можливо лише після виявлення монет, карбованих одним штемпелем реверсу із монетою, знайденою поблизу с. Розумівка, і на яких не буде виробничого дефекту штемпеля, що присутній на досліджуваній нами монеті.

Щодо другої відомої нам знахідки в басейні р. Тясмину мідної монети Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми, то інформацію ми отримали під час моніторингу українського Інтернет-ресурсу Violity, на якому у квітні 2020 р. було опубліковано пост «Монета Ольвія». Даний пост містив фотографії мідної античної монети з проханням її атрибуції та повідомлення, що дана монета була знайдена в Чигиринському районі Черкаської області³.

Рис. 2.⁴

Аверс: Голова Деметри – вліво, валик на потилиці.
 Реверс: Вгорі Δ<...>, орел на дельфіні вліво, ΟΛΒΙΟ – під дельфіном.
 Вага 7,93 г, діаметр – 22 мм.

Монета має техно-логічний дефект карбування, зокрема зміщення штемпеля реверсу вгору вправо, у наслідок чого на поле монети потрапила лише частина легенди та зображення. Проте, наявна частина іконографії та легенди дозволяє ідентифікувати дану монету як ольвійський обол з іменем ΔΙΟΝ⁵.

Серед ольвійських Діонісіїв відомо мінімум дві особи, які виконували обов'язки

монетних магістратів, – це Діонісій Аристидів (Διονύσιος Ἀριστείδ[ο]υ) – епонім 355 р. до н. е.⁶ та Філомел Діонісів (Φιλόμηλος Διονυσίου) – епонім 303 р. до н. е.⁷ Проте, жоден

¹ Ніколаєв М. І. Епонімний календар Ольвії IV–I ст. до н. е. Наукові праці [Черноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Історія. 2012. Т.180, Вип. 168. С. 115–119.

² Ніколаєв М. Ономастика та просопографія у відновленні монетних монограм (на прикладі Ольвії IV ст. до н. е.). Український нумізматичний щорічник. 2019. Вип.3. С.5–27. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2019-3-5-27>.

³ Монета Ольвія <https://forum.violity.com/viewtopic.php?p=13493725#13493725>

⁴ Без масштабу.

⁵ Анохин В. А. Указ. соч. С. 54 №251.

⁶ Ніколаєв М. І. Епонімний календар Ольвії IV–I ст. до н. е. С. 118.

⁷ Там само.

із них не міг мати відношення до карбування оболоів з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми, адже емісія даних монет була здійснена у період між їхньою діяльністю. Проте, якщо врахувати той факт, що в Ольвії існувала «традиційна передача «у спадок» своїм синам займаної посади»¹, то цілком можливо, що Діонісій, батько Філомела (епоніму 303 р. до н.е.), міг також бути монетним магістратом у 330–320 рр. до н.е., і саме його ім'я міститься на мідних оболах даного типу. Але це – лише припущення, більш чітке визначення особи монетного магістрату, за часів котрого була здійснена емісія мідних оболоів Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми, на яких містилося ім'я ΔION, потребує подальших наукових пошуків, зокрема дослідження ольвійських епіграфічних пам'яток.

Даний різновид мідної монети Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми знайдений на теренах Чигиринського району Черкаської області є відомим і більш поширеним, а ніж варіант обола із Олександрівського району Кіровоградської області.

Висновки дослідження.

Проаналізовані у статті ольвійські оболі з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми, знайдені в басейні р. Тясмин, – це перші, введені до наукового обігу монети цього типу, які були знайдені далеко за межами ольвійської хори, що значно розширює відому топографію знахідок монет цього типу. Так, зокрема, П. Каришковський вказував, що «крайніми пунктами їх поширення є Затока на Дністровському лимані та Білозерське городище на Нижньому Дніпрі»². Більше інформації про знахідки оболоів з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми за межами ольвійської хори ми не зустрічали в історіографії.

Необхідно зазначити, що знахідки в басейні р. Тясмин на території Олександрівського району Кіровоградської та Чигиринського району Черкаської областей монет, карбованих у IV ст. до н.е. у грецькій колонії «Ольвія», свідчать про існування зв'язків населення басейну р. Тясмин із грецькими містами Північно-Західного Причорномор'я у вказаний хронологічний період. Знахідки двох монет, до речі, не найбільш розповсюдженого типу, в радіусі декількох десятків кілометрів (майже за три сотні кілометрів від місця їхнього карбування!) може свідчити не лише про зв'язки населення басейну р. Тясмин з античною Ольвією, а й про участь цих монет у товарно-грошових відносинах місцевого населення скіфської доби із греками Північного Причорномор'я, тим більше, що в басейні р. Тясмин відомі знахідки й інших ольвійських монет, навіть скарби монет цієї давньогрецької колонії³. Знахідки давньогрецьких монет на території Дніпровського Правобережного Лісостепу, у тому числі й у районі басейну р. Тясмин, спростовують побутуючу в історіографії думку про те, що мешканці Середнього Подніпров'я мали виключно товарообмінні операції з грецькими колоніями в Північному Причорномор'ї, а бронзові монети, які випадково і в незначних обсягах потрапляли до даного регіону, могли використовуватися як сировина для виготовлення бронзових предметів. Зрозуміло, що товарно-грошові відносити на території Дніпровського Правобережного Лісостепу були не настільки розвинутими, як у грецькому чи перському світі античної доби.

¹ Ніколаєв М. Ономастика та просопографія у відновленні монетних монограм (на прикладі Ольвії IV ст. до н. е.). С. 13.

² Карышковский П. О. *Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху*. Киев: Наукова думка, 1988. С. 69.

³ Орлик В. До питання існування грошового обігу на території Дніпровського Правобережного Лісостепу (V–I ст. до н.е.). Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції, 13 травня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2020. С. 9–13

REFERENCES

- Anokhin, V. A. (2011). *Antichnyye monety Severnogo Prichernomor'ya*. [Antique coins of the Northern Black Sea coast]. Kyiv: Stilos. [in Russian].
- Bessonova, S. S., Poltavets', V. I. (2015). *Shlyakhy spoluchennya v baseyni Tyasmynu na pochatku doby zaliza*. [Ways of communication in the Tasmyna basin at the beginning of the Iron Age.]. *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny: Starozhytnosti rann'oho zaliznoho viku*. 2/15, 21–37. [in Ukrainian].
- Bokiy, N. M. (1967). *Okhrannyye raboty v Kirovogradskoy oblasti*. [Security work in the Kirovograd region.]. *Arkheologicheskiye issledovaniya na Ukraine 1965 -1966 gg.* 1, 110–114. [in Russian].
- Bokiy, N. M. (1977). *Rozkopky kurhaniv u verkhiv'yakh baseynu Tyasmyna*. [Excavation of mounds in the upper reaches of the Tyasmin Basin.]. *Arkheolohiya*. 22, 65–73. [in Ukrainian].
- Internet Forum Violity. Moneta Ol'viya [Coin Olbia] URL: <https://forum.violity.com/viewtopic.php?p=13493725#13493725> Actuality 05.10.2020
- Kazamanova, L.N. (1969). *Vvedeniye v antichnyuyu numizmatiku*. [An introduction to antique numismatics]. M.: Izdatel'stvo MGU. [in Russian].
- Karyshkovskiy, P.O. (1988). *Monety Ol'vii. Ocherk denezhnogo obrashcheniya Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya v antichnyuyu epokhu*. [Coins of Olbia. An outline of the monetary circulation of the North-Western Black Sea region in ancient times]. Kyiv: Naukova dumka. [in Russian].
- Karyshkovskiy, P.O. (2003). *Monetnoye delo i denezhnoye obrashcheniye Ol'vii. VI v. do n.e. – IV v. n.e.* [Mining and Currency Circulation of Olbia. VI century BC. – IV century AD]. Odesa. [in Russian].
- Kotsur, V. (2017). *Istoriografiya ukrayins'koho skarboznavstva*. [Historiography of the Ukrainian Treasurology.]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*, 1, 15–32. doi: 10.5281/zenodo.1291720. [in Ukrainian].
- Bibliothèque nationale de France, département Monnaies, médailles et antiques, Fonds général 568, ark:/12148/btv1b8590014t Monnaie: Bronze, Olbia, Sarmatie. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8590014t?lang=EN#> Actuality 05.10.2020
- Myzgin, K. V. (2015). *Do pytannya krytyky numizmatychnykh dzherel (na prykladi vyvchennya znakhidok antychnykh monet na terytoriyi Skhidnoyevropeys'koho Barbarykumu)*. [On the question of criticism of numismatic sources (on the example of studying the findings of ancient coins in the Eastern European Barbaricum)]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya: Istoriya*. 2015. 1145, 50, 179–188. [in Ukrainian].
- Myzgin, K. (2019). *Znakhidky ryms'kykh monet na Volyni: osnovni katehoriyi ta osoblyvosti rozpovsyudzhennya (do problemy rehional'noho vyvchennya)*. [Finds of Roman coins in Volhynia: main categories and features of distribution (to the problem of regional study)]. *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny: Zb. nauk. pr. K.: IA NAN Ukrayiny*. 1 (30), 30–42. [in Ukrainian].
- Nikolayev, M. I. (2012). *Eponimnyy kalendar Ol'viyi IV-I st. do n. e.* [Eponymous calendar of Olbia IV–I centuries BC]. *Naukovi pratsi [Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]*. Ser.: Istoriya. 180, 168, 115–119. [in Ukrainian].
- Nikolayev, M. M. (2019). *Onomastyka ta prospografiya u vidnovlenni monetnykh monohram (na prykladi OL'VIYI IV st. do n. e.)*. [Onomastics and prospography in restoration of coin monograms (on the example of Olbia IV century BC)]. *The Ukrainian Numismatic Annual*, 3, 5–27. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2019-3-5-27> [in Ukrainian].

Nikolayev, N. I. (2019). *O preobrazovanii onomasticheskogo materiala v polnotsennyi istoricheskiy istochnik (na primere novogo magicheskogo opistografa iz Ol'vii)*. [On the transformation of onomastic material into a full-fledged historical source (on the example of a new magic opistographer from Olbia)]. *SCRIPTA ANTIQUA*. 8, 276–308. [in Russian].

Orlyk, O. P. (2014). *Poselennya rann'oskifs'koho chasu v verkhiv'yakh richok Inhulu, Inhul'tsya ta Tyasmyu*. [Settlement of early Scythian times in the upper reaches of the rivers Ingul, Ingulets and Tyasmin]. *Naukovi zapysky. Seriya: Istorychni nauky*. (21), 174–181. [in Ukrainian].

Orlyk, V. *Do pytannya isnuvannya hroshovoho obihu na terytoriyi Dniprovskoho Pravoberezhnoho Lisostepu (V–I st. do n.e.)*. [On the question of the existence of money circulation on the territory of the Dnieper Right-Bank Forest-Steppe (V–I centuries BC)]. *Abstracts of Papers: Istoryia, arkeolohiya, informatsiyna, bibliotekna ta arkhivna sprava: aktual'ni problemy nauky ta osvity*. (pp. 9–13). Kropyvnyts'kyy. [in Ukrainian].

Orlyk, V. M. (2013). *Informatsijnyj potentsial WEB-resursiv u numizmatychnykh doslidzhenniakh (na prykladi monet derzhav Khrestonostiv)*. [The informational potential of the WEB-resources in the numismatic researches (on example of the coins of the Crusader states)]. *Abstracts of Papers: Arkhivoznavchi ta dzhereloznavchi haluzi znan': problemy vzaiemodii na suchasnomu etapi*. (pp. 129–133). Kyiv. [in Ukrainian].

Orlyk, V. & Orlyk, S. (2019). *Teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi problemy ekonomichnoyi istoriyi Ukrayiny*. [Theoretical-methodological and source-studying problems of the Economic history of Ukraine]. *Universum Historiae et Archeologiae*. 2/2, 5–26. [in Ukrainian].

Orlyk, V. (2017). *Topohrafiya znakhidok v Ukrayini monet derzhavy Tevtons'koho ordenu v Prussiyi ta yiyi Livons'koho viddilennya (zvedeni vidomosti po oblastiakh)*. [The Topography of Findings of Coins of the State of the Teutonic Order in Prussia and its Livonian Branch in Ukraine (summarised information by regions)]. *The Ukrainian Numismatic Annual*, 1, 37–74. [in Ukrainian].

Coins of Taurida. Archive directory. PASSPORT COIN: 495-4951-1. URL: <https://tauriscoins.ru/index.php/katalog-monet/monety-olvii/495-4952-detail>____Actuality 05.10.2020

Shestopal, A. V. (2007). *Skarby Cherkashchyny*. [Treasures Cherkasy region]. Cherkasy: Vyd. Androshchuk P.S. [in Ukrainian].

Terenozhkin, A. I. (1952). *Poseleniya i gorodishcha v bassejne reki Tyasmina*. [Settlements and settlements in the Tyasmin river basin.]. *Kratkiye soobshcheniya Instituta istorii material'noy kul'tury*. XLIII, 80–98. [in Russian].

Turovskiy, Ye. (2015). *Aktual'nyye voprosy numizmatiki Ol'vii (IV–III vv. do n.e.)*. [Topical issues of numismatics in Olbia (IV–III centuries BC)]. *Problemy istorii, filologii, kul'tury*. 1, 421–430. [in Russian].